

بررسی فقهی و حقوقی سقط جنین با رویکردی بر نظریات حضرت امام خمینی (س)

سید محمد موسوی بجنوردی^۱

چکیده: صورت‌های مختلف سقط جنین و کیفر آن در حقوق جزای ایران و تبیین مبانی فقهی کیفر مربوطه، موضوع مقاله‌ای است که پیش‌رو دارید. اصولاً سقط جنین در همه مراحل رشد و تکامل، از بدو انعقاد نطفه تا ولادت از محرمات قطعی شرع مقدس اسلام است و این مسأله در ادله چهارگانه: قرآن، روایات، عقل و اجماع به وضوح مشخص شده است و مورد فتوای حضرت امام (س) می‌باشد.

امروزه، سقط جنین یکی از مسائل اجتماعی و حقوقی مورد بحث در تمام جوامع بشری است. در اکثر کشورها یکی از علل عمده سقط جنین افزایش جمعیت می‌باشد اما در دین مبین اسلام سقط جنین به دلیل کنترل جمعیت مجاز نیست، البته اخیراً سقط جنین در مواقع اضطرار مثل آن جایی که جان یا سلامتی مادر در خطر است و نیز در مواقعی که جنین ناقص‌الخلقه است، جایز شمرده شده و قانونی در این ارتباط تصویب و به تأیید شورای نگهبان نیز رسیده است که در این مقاله مورد بررسی قرار می‌گیرد.

کلیدواژه: فقه، حقوق، جنین، سقط، سقط عمدی، قصاص.

۱. استاد دانشگاه خوارزمی و مدیر گروه‌های دین و فلسفه، حقوق و علوم سیاسی دانشگاه خوارزمی (ترتیب معلم).

Email: moosavi@ri-khomeini.com

این مقاله در تاریخ ۱۳۸۴/۷/۱۱ دریافت شد و در تاریخ ۱۳۸۴/۸/۱۷ مورد تأیید قرار گرفت.

طرح مسأله

آیا انسان آن قدر مجاز است تا در خلقت خود دخالت کند؟ آیا قانونی بودن سقط جنین سبب إشاعه فحشا و در نتیجه فساد اخلاقی نخواهد شد؟ آیا قبول قانونی سقط جنین می‌تواند به رشد و توسعه جامعه انسانی کمک کند؟ آیا رواج سقط جنین به آزادی زن کمک می‌کند؟ اصولاً انسانها تا چه حد اجازه دارند در امر «حیات انسانی» نقش داشته باشند؟

این پرسشها در حوزه دانشهای گوناگون چون فلسفه اخلاق، الهیات، پزشکی و حقوق دارای پاسخهایی هستند. آنچه مورد نظر است نظریات حضرت امام (س) و فقهای عظام و نظام حقوقی ایران به این پدیده است. در ضمن با نگاهی تطبیقی به سایر نظامهای حقوقی زنده دنیا، در نظام مقدس خودمان به درک صحیحتری خواهیم رسید.

شاید از دیدگاه جامعه‌شناسی حقوقی، ذکر این مطالب خالی از فایده نباشد که علت اصلی مسائل و مشکلات حقوقی ناشی از سقط جنین در نظامهای گوناگون این است که قواعد و مقررات حقوقی با آنچه در عالم واقع توسط بسیاری از افراد جامعه انجام می‌پذیرد، هماهنگی و سازگاری دارد. هر چقدر اسفناک و آزاردهنده باشد باید این واقعیت را پذیرفت که در حال حاضر سقط جنین قاطعترین و مؤثرترین روش کنترل جمعیت در جهان شمرده می‌شود.

در این میان، حرفه پزشکی امروز بار سنگین و در عین حال نامناسب و غیر عادلانه‌ای را بر دوش می‌کشد و شاید کمتر طبیعی باشد که ضمن سر و کار داشتن با مادران باردار در مقابل این مشکل ناخوشایند و دشوار قرار نگرفته باشد؛ از یک طرف، زنی به دلایل منطقی و روشن در کمال نومی‌دی و اضطراب خواهان سقط جنین می‌باشد و از طرف دیگر، قوانین حاکم بر جامعه راه هرگونه همکاری یا این زن را سد می‌کند. از لحاظ جهات اخلاقی مسأله و صدمات روحی وارده به پزشک در نتیجه چنین درگیری اخلاقی - قانونی زمانی ظهور و بروز می‌کند که زن به دلیل عدم برخورداری از کمک پزشک متخصص در شرایط نامناسب و غیربهداشتی مجبور به سقط جنین می‌شود، در نتیجه جان خویش را از دست می‌دهد. زیرا سقط جنین از ساده‌ترین و کم‌خطرترین اعمال پزشکی است، چنانچه در بیمارستان و توسط متخصص انجام شود و پرمخاطره‌ترین آنهاست زمانی که توسط افراد فاقد صلاحیت و در شرایط غیربهداشتی و نامناسب صورت پذیرد. به جرأت می‌توان ادعا کرد که تا به امروز در جهت حل جامع این مسأله توجه و دقتی آن‌چنان به کار نرفته است و این شاید یکی از جدی‌ترین و مهمترین عامل از عوامل ناکارآمدی نظامهای حقوقی است.

مبانی اخلاقی

نکته‌ای را که باید همواره به آن توجه داشت این است که عموماً در بحث‌های مربوط به سقط جنین جهات اخلاقی و انسانی امر تنها متوجه جنین است و مادر فراموش می‌شود. بسیاری از دین‌باوران اعتقاد بر این دارند که «حیات» در لحظه انعقاد نطفه وجود دارد و لذا اخلاقاً از بین بردن موجود زنده‌ای که حیانتش یک موهبت است، نمی‌تواند درست باشد. اما گروهی دیگر، بر این نظرند که جنین تا وقتی که قادر به ادامه حیات در محیط خارج از رحم نباشد نمی‌توان بر آن موجود زنده انسانی اطلاق کرد و از این رو سقط آن واجد قبح اخلاقی نیست.

عده زیاد دیگری از عالمان اخلاق بر اساس اندیشه‌های مصلحت‌گرایانه و فایده‌جویانه بر آنند که به لحاظ اخلاقی آن چیزی در این موضوع می‌تواند «درست» و اخلاقی شمرده شود که به مصلحت‌اندیشی سقط جنین درست باشد و یا بالعکس.

از همین مبانی گوناگون اخلاقی است که مسأله سقط جنین به یک مسأله حساس و پرمناقشه تبدیل شده و منشأ اصلی قانونگذاریهای متفاوت بوده است.

سابقه تاریخی

از نظر تاریخی در اقوام اولیه که پدر حق کشتن یا فروختن اطفال خود را داشت، طبعاً حق سقط جنین نیز برای او محفوظ بوده اما عقیده حکما و فلاسفه یونان و روم قدیم در این باره مختلف بوده است. مثلاً سقراط سقط را با میل مادر جایز می‌دانست و ارسطو در صورتی جایز اعلام کرده بود که مادر اولاد زیاد داشته باشد ولی بقراط در قسم‌نامه معروفش سقط جنین را ممنوع معرفی می‌کند. در قانون حمورابی ماده ۲۰۹ آمده است اگر کسی زنی را مورد ضرب قرار دهد و موجب سقط جنین او شود باید از این بابت دیه پردازد.^۱

در ستون تاریخی دیده شده که در بعضی موارد مجازات شدیدی برای این جرم در نظر گرفته شده است. مثلاً در شهر میله، زنی که از وارث شوهرش پول گرفته و طفل خود را سقط کرده بود، محکوم به اعدام شد. ویسرون می‌نویسد که این مجازات ظلم نبوده است زیرا این زن امید پدری

۱. ماده ۲۰۹ قانون حمورابی: دیه سقط جنین بر اثر ضرب را، ده (شاکل) نقره تعیین می‌نماید.

را قطع نموده و وارث خانواده را کشته، یادگار اسمی را از بین برده و پایه نژادی را ضایع کرده است [حکمت ۱۳۶۶: ۲۷-۲۸].

در کتاب *اوستا* نیز می‌خوانیم: «من به هیچ زنی اجازه به کار بردن وسایل سقط جنین را نمی‌دهم» [آخوندی ۱۳۷۳: ۷۴].

برخی کشورها همچون چین و سوئد در مواردی مانند: نجات زن و حفظ سلامت جسمی مادر، تجاوز به عنف و یا زنا با محارم، نقایص جنینی، دلایل اقتصادی و بنا به درخواست فرد [خبرگزاری ایسا ۱۳۸۱/۱۰/۱۱]، اجازه سقط جنین را داده‌اند و برخی نیز در مواردی محدودتر، مسأله بحران جمعیت و وضعیت نابسامان اقتصادی خانواده‌ها را در پذیرش عضو جدید با محدودیت روبه‌رو ساخته است. همچنین گسترش فرهنگ خانواده محدود و کم جمعیت سبب شده که خانواده‌ها در موارد بارداری ناخواسته به سقط جنین به عنوان عاملی در جهت رسیدن به اهداف خود نظر داشته باشند. قانون نیز به دلیل حمایت از جنین به عنوان یک انسان یا حداقل منشأ انسان، این عمل را تحت عنوان یک جرم مطرح نموده و برای آن مجازات تعیین کرده است. با توجه به اینکه این جرم بیش از سایر جرایم در خفا و پنهانی انجام می‌گیرد و کشف آن بندرت اتفاق می‌افتد و در نتیجه کمتر به مراجع قضایی کشیده می‌شود باید گفت از طریق مجازات نمی‌توان در جهت جلوگیری یا کاهش این جرم اقدام مؤثری انجام داد زیرا این عمل اکثراً در کشور ما با رضایت اولیای قانونی جنین، توسط پزشک یا افراد دیگری به طور کاملاً مخفیانه صورت می‌پذیرد و بندرت کشف می‌شود.

پس بهترین و مؤثرترین راه این است که دولت با گسترش وسایل و امکانات جلوگیری از بارداری در همه نقاط کشور به مقابله با این جرم بپردازد؛ چه در این صورت است که می‌تواند تا حدود زیادی از وقوع جرم پیشگیری کرده و به اهداف خود نایل شود. موضوع سقط جنین در همه کشورها به دلایل و گاه با انگیزه‌های مشابه یا مجاز شمرده شده یا ممنوع اعلام گردیده است. کشورهای اسلامی نسبت به مسأله سقط جنین در مقایسه با دیگر کشورها، این موضوع را به صورت محدودتر تجویز کرده‌اند؛ ایران از جمله کشورهایی است که در این زمینه تنها در موردی که حیات مادر در خطر است، اجازه سقط می‌دهد. اخیراً، در این مورد مجلس شورای اسلامی مصوباتی را تصویب کرده است ولی به هر حال باید اذعان نمود که در ایران مانند بسیاری از

کشورهای دیگر، سقط جنین در سطوح قابل توجهی در جریان است. غیرقانونی بودن سقط جنین این مسأله را به موضوعی پنهانی و سری تبدیل کرده است.

هرچند محدودیتهای ایجاد شده در مورد مرتکبین و مرتبطين با عمل سقط جنین در نظامهای حقوقی از نظر درجه شدت و ضعف آن با یکدیگر متفاوت است.

لکن امروزه اغلب کشورهای جهان بنا به عللی و با توجه به اینکه این عمل که در حکم مقابله با نظام حاکم بر اجتماع است، آن را جرم شناخته و هر یک تحت شرایط بخصوصی برای آن مجازات قائل می‌شوند.

تعاریف و مفاهیم

سقط جنین از جوانب مختلفی قابل بررسی است، بنابراین باید قبل از تعریف حقوقی آن، به تعاریف لغوی و پزشکی آن اشاره کنیم.

تعریف لغوی سقط جنین

سقط عبارت است از: «ختم حاملگی قبل از اینکه جنین قابلیت زندگی پیدا کند که معمولاً قبل از هفته بیستم حاملگی است» [مک لنان ۱۳۵۵].

سقط جنین در معنی عام لغوی و فرانسه به اخراج جنین در اثر پیش آمد غیر عمدی یا در نتیجه عیب مزاجی و نقص تکامل یا به وسایل جنایی گفته می‌شود که در عرف به گفته خود زن می‌گویند وضع حمل قبل از موعد کرده مگر اینکه عامل آن جنایی سقط آور باشد که در این صورت می‌گویند زن بچه انداخته است و چنانچه عمل در اثر پیش آمد غیر عمدی یا معلول عیوب مزاجی و عدم تکامل باشد آن را وضع حمل غلط می‌گویند [الیاس افطون ۱۳۵۸: ۲۰۴]. هر دو واژه سقط و جنین ریشه عربی داشته که مانند دیگر لغات عربی به فارسی راه یافته است. سقط از مصدر عربی سقوط مأخوذ است و سقوط به معنی وقوع، افتادن و ریزش آمده است [احمد ادیس، پاییز ۱۳۷۲: ۱۸۹-۱۸۴ حج: ۵؛ مؤنون: ۱۴؛ غافر: ۱۶۷؛ قیامت: ۲۸؛ حر عاملی ج ۱۱۹، باب دیات نفس: ۲۴۲، ۲۴۴]. جنین از اجنتان است به معنی پوشش و اختفاء و جن از همین معنی است جن زیرا که از ما پوشیده هستند و کودک در شکم مادر را خواه پسر باشد و خواه دختر جنین گویند.

تعریف پزشکی سقط جنین

سقط جنین در اصطلاح پزشکی عبارت است از خروج (یا اخراج) جنین پیش از آنکه قابلیت حیات مستقل داشته باشد و چون جنین قبل از شش ماهگی قادر به ادامه حیات مستقل نیست بنابراین اگر تا قبل از ماه ششم بارداری از رحم خارج شود، آن را سقط شده تلقی می‌کنند و اگر جنین از ماه ششم به بعد به دنیا بیاید، هر چند قابلیت حیات دارد؛ شانس زنده ماندنش به علت نارس بودن کم است.

جنین موقعی سقط می‌شود که در داخل رحم مرده و در نتیجه تمام و یا قسمتی از جدار رحم کنده شده باشد و رحم به ناچار برای خارج ساختن آن منقبض شده و تولید درد کند که این دردها به علت انقباض عضله رحم است و در مجموع، اصطلاح سقط جنین را اخراج قبل از موعد جنین به نحوی که قابل زیستن نباشد، می‌گویند [محقق حلّی ج ۴: ۲۸۳، ۲۸۴].

تعریف حقوقی سقط جنین

سقط جنین از نظر حقوقی به معنای انجام هرگونه اعمال مجرمانه‌ای است که موجب توقف دوران تکامل جنینی و اخراج قبل از موعد طبیعی آن خواهد شد. از آن جهت که تحقق این جرم با سلب حیات جنین زنده همراه است، بحث آن در احکام قتل نفس مطرح می‌شود.

سقط جنین، در یک تعریف گویا و جامع چنین است: اخراج خود به خودی یا با واسطه جنین یا حمل با آگاهی از وجود آن و با قصد اسقاط بدون مجوز قانونی.

سقط جنین در فقه

سقط جنین از نظر فقه اسلامی

در متون فقهی - حقوقی اسلام، با استفاده از آیات قرآنی و روایات با تقسیم دوران جنینی به دوره قبل از دمیدن روح و دوره پس از دمیدن روح نظریات فقهی مختلفی ارائه شده است. آنچه که نظر سیدنا الاستاد امام خمینی^(س) [تحریر الوسیله ج ۲: ۵۶۹-۵۶۸] و قدر مشترک فقهای اسلامی است، اجتماعاً در کتابهای خلاف، الغنیه، مبسوط، الانتصار، السرائر کتاب التحریر، المسائلک، مجمع البرهان، الروضه و المختلف آمده است و آن مجازاتهای سقط دوران قبل از دمیدن روح است که دینه مقرر در شرع اسلامی برای آن وجود دارد.

مراحل گوناگون تشکیل و تکامل جنین و مجازات سقط آن با وجود اختلاف نظرهای جزئی بین فقها به شرح زیر است:

الف. مرحله قبل از دمیدن روح

مراحل مختلف انعقاد و تکامل جنین قبل از دمیده شدن روح که مستلزم دیه است، به شرح زیر می‌باشد:

۱- نطفه: دوره ورود و استقرار نطفه در رحم که مدت تقریبی آن ۲۰ روز است و دیه آن ۲۰ دینار تعیین شده است.^۱

۲- علقه (تکه خون بسته شده): در این دوره جنین به خون جامد و غلیظ تبدیل می‌شود و تا حدود ۴ هفته از عمرش می‌گذرد، دیه آن ۴۰ دینار است.

۳- مضغه (گوشت قرمز): در این مرحله جنین به صورت گوشت درآمده است و تا حدود ۸ هفته از عمر جنین می‌گذرد و دیه آن ۶۰ دینار است.

۴- عظام (استخوانهای گره مانند به شکل غضروف): در این مرحله سن جنین تا حدود ۱۲ هفته و دیه اش ۸۰ دینار است.

۵- جنین به صورت گوشت و استخوان‌بندی تمام شده ولی هنوز روح در آن دمیده نشده و تا حدود ۱۶ هفته به بالا عمر کرده است، دیه اش ۱۰۰ دینار است [قانون مجازات اسلامی مواد ۴۸۸ و ۴۸۷].

ب. مرحله پس از دمیدن روح

فقهای اسلامی در اینکه نشانه دمیدن روح چیست، اقوال مختلفی دارند. بعضی می‌گویند از زمانی که آثار حیات پدید می‌آید. ولی این نظر قابل تأمل است زیرا جنین ۱۰ روزه هم دارای آثار حیات است. برخی دیگر گفته‌اند از زمانی که جنین در شکم تحرک پیدا می‌کند، اما این مسأله از لحاظ علمی چندان واضح نیست و یا گفته‌اند اگر جنین قابلیت زیستن منفصل از رحم را دارا باشد، نشانه دمیدن روح است. به هر حال مطابق حقوق اسلامی دیه‌الجنین پس از ولوج روح، دیه کامله است. نکته جالب این است که در متون فقهی وقتی از جنایت علیه جنین سخن گفته می‌شود به طور عمده از دیه یاد می‌شود ولی فقهای اسلامی به اینکه پس از ولوج روح در صورت عمد بودن سقط

۱. هر دینار در رویه فعلی دادگاههای جمهوری اسلامی ایران معادل ۳۱/۲ گرم نقره محاسبه می‌شود.

آیا قصاص ثابت است یا نه غالباً سکوت کرده‌اند. البته برخی نیز صراحتاً حکم جنایت بر جنین پس از ولوج روح را همچون جنایت بر انسان کبیر از جهت عمد یا خطا یا شبیه عمد دانسته‌اند و عده‌ای نیز گفته‌اند برای شخص صغیر در مقابل فعالیت کبیر قصاص ثابت نیست [موسوی اردبیلی ۱۴۱۶ ج ۱: ۵۳۸]. از زمانی که روح دمیده می‌شود چون تشخیص دختر یا پسر بودن جنین نیز ممکن می‌شود، دیه دختر نصف خواهد بود اما در مراحل قبل از آن یکسان. دیه اعضای جنین و مجروح کردن آن نیز به نسبت دیه خود جنین در وضعیتهای مذکور تعیین می‌شود. مجازات سقط جنین دو قلو یا بیشتر یا به همان تعداد تکرار می‌شود. در صورت ولوج روح و در صورت عمدی بودن جنایت علاوه بر دیه کامل، کفاره نیز واجب است [محقق حلی ج ۴: ۲۴۸] و چنانچه زن خود سقط جنین کند، باید دیه آن را بپردازد و هیچ تخفیفی ندارد. بدیهی است که بر مبنای قواعد اصولی چنانچه سقط جنین پس از دمیده شدن روح باشد و وجود آن برای مادر ضرر جانی داشته باشد، بر اساس اصل انتخاب ضرر أخف، باید اجازه سقط جنین را به زن داد. ولی برخی از فقها اعلام کرده‌اند حتی برای نجات مادر نیز نمی‌توان جنینی را که روح در آن دمیده شده است، ساقط کرد. طبق قول این دسته از فقها تنها یک راه برای سقط جنین وجود دارد و آن این است که زنده بودن جنین محل تردید و ضرر جانی مادر در بین باشد.

سقط جنین در حقوق موضوعه ایران

سقط جنین از نظر پزشکی قانونی

از نظر پزشکی قانونی اخراج عمدی یا مصنوعی یا خروج خود به خود حمل پیش از موعد طبیعی زایمان، سقط جنین است که به چند دسته تقسیم می‌شود [گودرزی: ۵۹۳].

الف. سقط جنین ضروری

در بسیاری موارد زن به علل ژنتیکی، تشریحی، مرضی و یا علل نامعلوم دیگری دچار سقط می‌شود و با پیشامد کوچکی در زندگی مانند احساسات و عواطف شادی بخش یا تأثیر انگیز و یا مشاهده یک صحنه تصادف یا دعوا بدون آنکه ربطی به آن داشته باشد یا مورد ایراد ضرب یا حمله مستقیم قرار گیرد، سقط جنین می‌کند. اغلب این بانوان هول و تکان را موجب سقط جنین خود ذکر می‌کنند اما از نظر پزشکی قانونی چندان مسموع و قابل پذیرش نیست زیرا این گفته

زنان اگر زمینه قلبی برای سقط جنین نداشته باشند، تا جنین آنان مورد صدمه قرار نگیرند، سقوط واقع نمی‌شود.

ب. سقط جنین طبی

در صورتی که ادامه حاملگی برای مادر خطر جانی در برداشته باشد یا موجب تشدید عوارض مرضی و وخامت حال او شود تا قبل از ولوج روح، عمل کورتاژ طبی با اظهار نظر پزشکی قانونی و مقام قضایی صورت می‌پذیرد. در قانون مجازات عمومی سابق، چنین چیزی پیش بینی شده بود. معمولاً وقتی که مادر بیماری قلبی داشته باشد و یا بیماریهای مزمن کلیه و ... این اجازه داده می‌شود. در این باره از محضر امام راحل استفتایی صورت گرفته است بدین شرح: «زنی حامله شده است و اکنون یک و ماه و نیم دارد. دکترها می‌گویند حاملگی برای مادر خطر جانی دارد و موجب فلج شدن وی خواهد گشت. آیا سقط جنین برای چنین مادری جایز است یا خیر؟» ایشان در پاسخ می‌فرمایند: «اگر ضرر و خطر جانی برای مادر دارد، قبل از دمیده شدن روح در جنین اسقاط جایز است» [بی‌آزار شیرازی ۱۳۷۴: ۱۰۱].

البته نکته قابل بحث و اشکال در این زمینه این است که آیا در جایی که مادر مسئولیت یک خانواده را به طور کلی به عهده دارد چه بسا از بین بردن او مفسده عظیم‌تری از مفسده سقط واقع شود، در این صورت تکلیف چیست؟ گفتنی است در یک سمینار علمی - حقوقی که در سال ۱۹۶۸ در آمریکا پیرامون سقط جنین برگزار شد، پیشنهاد گردید در موارد زیر سقط جنین مجاز باشد:

- ۱- در خطر بودن حیات مادر؛
- ۲- وجود بیماری جسمی یا روحی در زن حامله که شایستگی حضانت طفل را از او سلب می‌کند؛
- ۳- ناقص الخلقه بودن جنین؛
- ۴- جنین ناشی از تجاوز یا زنا با محارم؛
- ۵- جنین زن حامله ۱۶ ساله یا کمتر و بدون شوهر؛
- ۶- هنگامی که زن حامله قبلاً چهار بار زاییده باشد هر چند هیچ یک از آنها زنده نباشند.

ج. سقط جنین جنایی

این نوع سقط به حالات مختلفی امکان پذیر است.

اول، اخراج جنین پیش از موعد طبیعی توسط مادر یا دستکاری رحم یا خوردن دارو یا ضربه عمدی.

دوم، دستکاری رحم یا تجویز داروی ساقط کننده توسط اشخاص دیگری غیر از مادر. سوم، انجام سقط با وسایل مخصوص توسط پزشک یا ماما یا افراد غیر مجاز و قطع حاملگی بدون مجوز قانونی.

چهارم، قصد جنایت از طرف زن یا زانها یا عامل سقط.

شخص ساقط کننده و یا کسی که تشویق و ترغیب به این کار کرده و افرادی که به نحوی از انحاء در تهیه وسایل یا دارو دخالت و همکاری داشته اند، قابل تعقیب کیفری خواهند بود.

عناصر تشکیل دهنده جرم سقط جنین

عناصر عمدی جرم سقط جنین

الف. عنصر قانونی

در این زمینه ماده ۶۲۲ قانون مجازات اسلامی مقرر می دارد:

هرکس عالماً، عامداً به واسطه ضرب یا اذیت و آزار زن حامله، موجب سقط جنین وی شود علاوه بر پرداخت دیه یا قصاص حسب مورد به حبس از یک تا سه سال محکوم خواهد شد.

البته تا قبل از سال ۱۳۷۵ ماده ۹۱ قانون تعزیرات، حاکم بود که متن آن تا حدی با قانون فعلی تفاوت داشت. در این ماده آمده بود که اگر زن حامله برای سقط جنین به طیب و یا قابله مراجعه کند و طیب هم عالماً و عامداً مباشرت به اسقاط جنین بنماید، دیه جنین به عهده اوست و اگر روح در جنین دمیده شده باشد، باید قصاص شود و اگر او را به وسایل اسقاط جنین راهنمایی کند، به شش ماه تا سه سال حبس محکوم می شود.

در حال حاضر علاوه بر ماده ۶۲۲، مواد ۶۲۳ و ۶۲۴ قانون مجازات اسلامی نیز در مورد

سقط جنین است. ماده ۶۲۳ قانون مذکور مقرر می دارد:

هرکس به واسطه دادن ادویه یا وسایل دیگری موجب سقط جنین زن گردد به شش ماه تا یک سال حبس محکوم می شود و اگر عالماً و عامداً زن

حامله‌ای را دلالت به استعمال ادویه و یا وسایل دیگری نماید که جنین وی ساقط گردد به حبس از سه تا شش ماه محکوم خواهد شد مگر اینکه ثابت شود این اقدام برای حفظ حیات مادر می‌باشد و در هر مورد حکم به پرداخت دیه مطابق مقررات مربوط داده خواهد شد.

ماده ۶۲۴ قانون مجازات اسلامی نیز مقرر می‌دارد:

اگر طیب یا ماما یا داروفروش و اشخاصی که به عنوان طبابت یا مامایی یا جراحی یا داروفروشی اقدام می‌کنند وسایل سقط جنین فراهم سازند و یا مباشرت به اسقاط جنین نمایند به حبس از دو تا پنج سال محکوم خواهند شد و حکم به پرداخت دیه مطابق مقررات مربوط صورت خواهد پذیرفت.

در قانون مجازات اسلامی از ماده ۴۸۷ تا ۴۹۳ دربارهٔ دیات، متون فقهی دیهٔ جنین تا قبل از ولوج روح و پس از آن ذکر شده است. به عقیدهٔ برخی از حقوقدانان مواد ۱۸۰ تا ۱۸۴ قانون مجازات عمومی سابق نیز تا حدودی که به طور صریح توسط قانون مجازات اسلامی نسخ نشده‌اند، تشکیل‌دهندهٔ رکن قانونی سقط جنین است. گفتنی است که در سالهای قبل از انقلاب قرار بود لایحه‌ای تصویب شود که در آن سقط جنین مجاز باشد، ولی با مخالفت‌های شدیدی روبه‌رو شد و تهیه‌کنندگان مجبور شدند در لایحه از اصطلاح قطعی حاملگی استفاده کنند.

ب. عنصر مادی

برای تحقق جرم سقط جنین، رفتار مجرمانهٔ مثبت یعنی ارتکاب فعل مجرمانه لازم است و ترک فعل قاعدتاً نمی‌تواند تشکیل‌دهندهٔ عنصر مادی باشد مگر در جایی که شخص قانوناً مکلف بوده ولی به تکلیفش عمل نکند که نتیجه‌اش سقط جنین است. بر این اساس، رکن مادی سقط جنین را می‌توانیم اینگونه بیان کنیم:

- ۱- وجود شخص یا اشخاصی که مباشرت داشته باشند و یا شریک و معاون جرم باشند؛
- ۲- وجود حمل زنده؛
- ۳- فعل مرتکب یا مرتکبین که ممکن است به یکی از طرق مندرج در مواد قانونی صورت گیرد؛
- ۴- رابطه سببیت بین فعل مرتکب و سقط جنین.

فعل ساقط‌کننده (پزشک یا ماما و ...) ممکن است به صورت مباشرت یا تسبیب متجلی شود. ماده ۶۲۴ نقش پزشک و ماما را در هر دو صورت، یعنی مباشرت و تسبیب پیش‌بینی کرده است. چنانچه پزشک، مباشر سقط جنین و جرم مستند به عمل او باشد، او ساقط‌کننده است. اما اگر پزشک زن حامله را جهت اسقاط جنین، راهنمایی کرده باشد و زن نیز با به کار بستن طریق پیشنهادی او حمل خود را اسقاط کند، مادر سقط‌کننده است و پزشک در حقیقت معاون جرم محسوب می‌شود. در این مورد قانونگذار ایرانی، مجازات خاصی برای مرتکب در نظر گرفته است.

به طور کلی، وسایل سقط جنین ممکن است وسایل فیزیکی باشد مثل استفاده پزشک از ابزار کورتاژ یا مامایی و یا وسایل شیمیایی باشد مانند تزریق آمپول یا دارو یا ادویه و مشروبات طبی. موضوع مهم این است که راهنمایی پزشک باید در سقط جنین مؤثر باشد یا به عبارتی دیگر، اولاً باید سقط جنین کامل شود و جنین حیات خود را از دست بدهد و ثانیاً رابطه سببیتی بین اقدام پزشک و نتیجه حاصله سقط وجود داشته باشد؛ یعنی احراز شود که سقط جنین در نتیجه به کار بستن راهنمایی پزشک زن حامله بوده است. آنچه مسلم است، احراز رابطه سببیت مستلزم اخذ نظریه کارشناسان خواهد بود. در حالتی که جنین به واسطه عملی غیرقانونی از رحم جدا شود ولی زنده متولد گردد در موعد غیر طبیعی مثلاً در ۷ ماهگی را در اینجا فعل مجرمانه عنوان شروع به جرم سقط جنین خواهد داشت، اما برخی نیز معتقدند که این عنوان را ندارد چرا که اگر طفل زنده به دنیا بیاید، دیگر سقط نیست و اگر پس از تولد بمیرد، آنگاه جرم قتل عمد است و نه جرم سقط جنین.

ج. عنصر روانی

داشتن قصد و اراده مجرمانه لازمه اثبات مجازات است. در جرم سقط جنین نیز مرتکب سقط و یا شریک و معاون او باید قصد انجام سقط داشته باشند، بنابراین چنانچه ناآگاهانه و یا به قصد طبابت قانونی جنین سقط شود، مجازاتی صورت نخواهد گرفت. هر چند اگر دیه را خسارت بدانیم چه بسا ثابت شود. به هر حال جرم اسقاط جنین، جرمی عمدی است و نیازمند قصد جنایی و این قصد با آگاهی و شناخت جانی نسبت به فعل سقط حمل یعنی قصد اسقاط محقق می‌شود. البته قصد مجرمانه در این جرم از نوع قصد خاص است. به عبارت دیگر، هم وجود قصد عام یا علم و اطلاع

مرتکب به حامله بودن زن و نسبت به وسیله‌ای که به کار می‌برد، ضروری است و هم بالاتر از این، قصد خاص لازم است؛ یعنی اینکه سقط‌کننده، خواهان نتیجه مجرمانه (سقط جنین) باشد. چرا که ممکن است گاهی شخص، زن حامله‌ای را مورد ایراد ضرب قرار دهد و بداند که ضرب بر حمل او تأثیرگذار است ولی اسقاط حمل را در نظر نداشته باشد، بنابراین می‌توان گفت او دارای قصد خاص نبوده است.

قصد مجرمانه و به تبع آن مسئولیت کیفری در دو صورت منتفی می‌گردد. صورت اول آنکه، جانی نداند که زن حامله است و فعلی را مرتکب شود که نتیجه آن سقط جنین باشد. مثل اینکه شوهر زنش را کتک بزند ولی نداند که او حامله است و ایراد ضرب منجر به اسقاط جنین شود اما شوهر علم به وجود حمل نداشته باشد. صورت دوم آنکه، جانی علم به حامله بودن زن دارد ولی با علمش هرگز خواستار اسقاط حمل نباشد اما با این وجود، امر به اسقاط حمل صورت گیرد. مثلاً در تصادف رانندگی، زن حملش را سقط کند. در اینجا راننده مرتکب خطایی شده است که حسب مورد باید دیه بپردازد. در صورتی که قصد مجرمانه به نحو مذکور محقق گردد، انگیزه جانی در سقط اهمیت نخواهد داشت، هر چند قاضی می‌تواند در موقع تعیین مجازات آن را جهتی برای تخفیف قرار دهد. رضایت حامل به اسقاط نیز در تشکیل وجه بی‌تأثیر است.

عناصر اختصاصی جرم سقط جنین

همان‌گونه که می‌دانیم علاوه بر ارکان و عناصر عمومی تشکیل‌دهنده جرم سقط جنین که لازمه تحقق هر جرمی است، بررسی عناصر اختصاصی جرم نیز ضروری است. در اینجا به بررسی و مطالعه عناصر اختصاصی جرم سقط جنین می‌پردازیم که عبارت است از:

الف. وجود جنین؛ ب. اخراج قبل از موعد جنین؛ ج. سوء نیت یا قصد مجرمانه؛ د. به کار بردن وسایل خاص.

الف. وجود جنین

سقط جنین از جرایم مقید به نتیجه است؛ یعنی باید نتیجه که حامله بودن زن و حصول عمل سقط است، محقق شود. خروج چیزی غیر از جنین از داخل رحم زن، سقط جنین محسوب نمی‌شود. بنا به نظر عده‌ای از فقها، اگر چیزی که از زن سقط گردیده برای اهل خبره و یا پزشکان مشخص

نباشد که مبدأ رشد می‌توانسته است باشد، فقط به جهت دردی که مادر متحمل شده است، حسن اخلاص محکومیت خواهد داشت. ماده ۴۹۳ قانون مجازات اسلامی مقرر می‌دارد:

اگر در اثر جنایت چیزی از زن ساقط شود که منشأ انسان بودن آن طبق نظر پزشک متخصص، ثابت نباشد دیه و ارش ندارد لکن اگر در اثر آن، صدمه‌ای بر مادر وارد شده باشد بر حسب مورد، جانی، محکوم به پرداخت دیه یا ارشش خواهد بود.

ب. اخراج قبل از موعد جنین

برای تحقیق جرم سقط جنین تفاوتی بین ماههای اول یا آخر حاملگی وجود ندارد. اخراج جنین قبل از موعد طبیعی، در تمام موارد موجب تحقق جرم سقط جنین نخواهد بود، بلکه در این موارد ضروری است که شرایط دیگری نیز وجود داشته باشد.

از آنجایی که سقط جنین، ناظر به مواردی است که جنین زنده‌ای ساقط و تلف شده باشد، لذا وضع حمل قبل از موعد که در آن بچه زنده یا قابل زیستن است، سقط جنین در مفهوم خاص خود می‌باشد [امین‌پور ذیل ماده ۱۸۳ قانون مجازات عمومی شماره رأی - ۲۱۵۴ / ۹۸۷۰ - ۱۳۱۶/۹/۳۰].

ج. سوء نیت

برای تحقق عمل مجرمانه وجود دو عنصر سوء نیت عام و سوء نیت خاص، ضروری است. سوء نیت عام به معنای عالم و آگاه بودن مرتکب جرم به حامله بودن زن و یا عمد و قصد انجام دادن سقط جنین است. سوء نیت خاص به این معناست که این عمل را به قصد تحصیل نتیجه انجام بدهد، در صورت وجود این دو عنصر حسب مورد، مشمول یکی از مواد ۶۲۳ یا ۶۲۴ قانون مذکور است، در غیر این صورت مرتکب به پرداخت دیه محکوم می‌شود.

د. به کار بردن وسایل خاص

فعل مثبت مادی، رکن مادی جرم سقط جنین است نه ترک فعلی، فعل مثبت به صورت مباشرت و یا تسبیب و وسایل قابل اعمال ممکن است فیزیکی یا شیمیایی باشد. وسایل فیزیکی مانند: استفاده از ابزار کورتاژ و یا مامایی، وسایل شیمیایی مانند: تزریق آپول یا دادن ادویه و مشروبات.

ماده ۶۲۳ قانون مجازات اسلامی مقرر می‌دارد:

هرکس به واسطه ادویه یا وسایل دیگری موجب سقط جنین زن گردد به شش ماه تا یک سال حبس، محکوم می‌شود.

راهنمایی پزشکی در این باره باید اولاً، موجب سقط جنین کامل شود و ثانیاً، رابطه علیتی بین اقدام پزشکی و نتیجه حاصله وجود داشته باشد. احراز رابطه سببیت، مستلزم اخذ نظریه کارشناسان است. قانون مجازات اسلامی از این حیث دارای نقص است که اگر پزشکی به منظور سقط جنین شروع به عملیاتی کرد یا وسایلی را مورد استفاده قرار داد، اگر بنا به عللی جرم منظور، واقع نشده باشد، قابل مجازات نمی‌باشد.

منابع:

- قرآن کریم.
- آخوندی، محمود. (۱۳۷۴-۱۳۷۳). *تقریرات حقوق جزای اختصاصی*. دانشگاه امام صادق.
- احمد ادویس، عبوض. (پاییز ۱۳۷۲). دیه. ترجمه دکتر علی رضا فیض. انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی. چاپ اول.
- امام خمینی، سید روح‌الله. (۱۳۷۹). *تحریر الوسیله*. مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی. چاپ مؤسسه عروج.
- ایاس افطون، ایاس. (۱۳۵۸). *القاموس المصری*. (فرهنگ لغت عربی - فارسی). ترجمه سید مصطفی طباطبایی. انتشارات اسلامیة. چاپ دوم.
- امین پور، محمد تقی. *قانون کیفر همگانی و آراء دیوان کشور*.
- بی‌آزار شیرازی، عبدالکریم. (۱۳۷۴). *مسائل خانوادگی*. ترجمه بخشهایی از تحریر الوسیله امام خمینی. انتشارات دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- حسینی عاملی، سید محمد جواد. *مفتاح الکرامه فی شرح قواعد العلامه*. دار احیاء التراث العربی.
- حکمت، سعید. (۱۳۶۶). *پزشکی قانونی*. انتشارات دانشگاه شهید بهشتی. چاپ دوم.
- خیرگزاری ایستا.
- عاملی، شیخ حر. (۱۳۹۸ ق.). *وسایل الشیعه*. تهران: المکتبه الاسلامیه. چاپ پنجم.
- گودرزی، فرامرز. *پزشکی قانونی*.
- محقق حلی. *شرایع الاسلام*.
- مک لنان، چارلز. (۱۳۵۵). *خلاصه‌ای از ماهایی*. ترجمه دکتر علی سروربخش و دکتر حسین طالب‌زاده. انتشارات دانشگاه تبریز.
- موسوی اردبیلی، عبدالکریم. (۱۴۱۶). *نقد الایات*. قم: مکتبه امیرالمؤمنین.

پروشکاه علوم انسانی ومطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی